Mahlakuu
18. päiv
2024

Nummõr
8 (561)

Leht mass 1 €

UMA LEHT

VANA-VÕROMAA RAHVA UMAN KEELEN LEHT

Hillepi Einar: kost lätt ullusõ ja tarkusõ piir?
Kae lk 2

Timahava tulõ mi kandin peris kirriv tiatrisuvi
Kae lk 3

Üte tallõkõsõ üles-kasumisõ lugu
Kae lk 4

Võro kirändüse klassiku Adsoni Arturi sünnüst sai timahava 135 aastakka.

Opilaisi oodõtas Adsoni Arturi avvos luulõt lugõma

Opilaisilõ mõtõld ja Adsoni Arturilõ pühendet luulõlugõmisvõistlus tulõ kesknädäli, lehekuu 8. pääväl (8.05) kell 11 Sännä kultuurimõisan. Hää luulõlugõja saava avvohinna.

Võistlusõl võiva luulõtuisi lukõ kõigi Vana-Võromaa kuulõ ja latsiaidu latsõ. Egä lugõja kand ette üte pala – Adsoni Arturi vai mõnõ tõõsõ kirotaja võrokiilse luulõtusõ. Lugõmisõ pikkus ei või olla üle viie minodi ja luulõtus piässi olõma pään.

Hindaminõ käü nellä vannusõrühmä perrä: latsiaia ja 1. klassi latsõ, 2.–4. klassi, 5.–9. klassi ja 10.–12. klassi opilasõ. Egäst latsiaiast ja koolist oodõtas ekkä vannusõrühmä kattõ ütsikut esinejät vai sis ütte kooni viie liikmõga rühmä.

Ossavõtmisõst üten täpsembä teedüsega lugõja kottalõ (nimi, vannus/klass ja kuul/latsiaid, oppaja, luulõtusõ päälkiri ja kirotaja) tulõ teedä anda Võro instituuti (tel 517 5174 vai kadriugur@wi.ee) ildampa 3. lehekuu pääväs (3.05).

Adsoni Arturilõ (1889–1977) pühendet umakeelidse loomingu ettekandmisõ võistlusõ mõtõ om edimäst suurt võrokeelist luulõtajat miilde tulõta. Edimäne luulõlugõmisvõistlus olĺ Sännän 1999. aastagal Adsoni 110. sünnüaastapäävä avvos.

Seo aasta om plaanin ka tsilĺokõnõ tüütarõ Adsoni luulõtuisi parõmba mõistmisõ ja lugõmisõ kottalõ.

Päivä kõrraldasõ ja tugõva Võro instituut, MTÜ Sänna Kultuurimõis, Eesti Kultuurkapital ja OÜ Isejutt.

UL

Noorõ saava umavaihõl tutvas

UL

Kats timahavast Euruupa kultuuripääliina – Tarto Eestist ja Bodø Norrast – teivä ütidse ettevõtmisõ, miä avitas väikeisi kiili ja kultuurõ nuuril ütsõõsõga parõmbalõ tutvas saia.

Tarto ja Bodø kuuntüüprojekt om mõtõld mõlõmba kultuuripääliina ümbre olõvidõ väikeisi kiili-kultuurõ nuuri ütehhaardmisõs ja kuuntüüle härgütämises.

Eestist võtva tegemiisist ossa mulgi, seto ja võro noorõ ja Norrast saami noorõ. Käütäs ütstõsõl külän ja arotõdas, mille väikeisi kiili ja kultuurõ hoitminõ om tähtsä ja kuis tuu mõotas nuuri hindätiidmist. 14. mahlakuul peeti Tarton Eesti poolõ nuuri tutvassaamisõ ja plaanipidämise seminäri, kon umast kultuurist kõnõli ka võro noorõ.

LAANÕ TRIINU PILT

Võro noorõ Vodi Sirlen, Saarõ Hipp ja Oro Meeli näütäse nuuri tutvassaamisõ seminäril, mink poolõst võrokõsõ esierälidse omma.

Vanast es tetä jüripääväl hobõsõga tüüd

Tulõva tõsõpäävä om jüripäiv. Midä tuu päiv mi kandi rahva jaos om tähendänü, tuu kotsilõ saa tsipa lukõ imäkeele seldsi 2005. aastagal vällä antust kogomigust «Kuiss vanal Võromaal eleti».

1873. aastagal sündünü Nagla Jaan Vahtsõliina kihlkunnast Kärinä küläst om sääl jüripäävä kotsilõ kõnõlnu niimuudu: «Jüripäävä õigõt pühäpäivä õs olõ. A tuu olĺ sääne päiv, õt sis rahvas liigi õks ütest paigast tõistõ. Kel õs olõ hindäl tallo, sis jüripäiv olĺ õks kõgõ tuu kolimisõpäiv. Kiä sis olĺ kas poolõteräkene vai jal rintnik. Mõni olĺ jal mõisamoonakõnõ. Sis olli mõisah tettü säntse moonatarõ, sinnä lätś moonakõnõ sisse elämä. Käve mõisahe tüühhü ja sai säält moonapalga, vai kui sis kelgi tuu leping olĺ tett. Mõnõl olĺ kaubõld hindäle veitkese maad kah. Sis tuu sai säält veitkese aiavilja hindäle mano.

ÕKVA MARGITI PILT

Jüripääväl vai jüripuulpääväl tetäs ka jürituld.

Jüripäävä õs tetä hobõstõga tüüd. Tuu olĺ kraamividämisepäiv, sis lasi nuu ka hobõsil puhada, kiä esi kohegi tõistõ paikagi lää-s. Meil kõgõ õs lasta karja viil jüripäävä vällä. Ku õks süütä olĺ, sis õs lasta ni varra. Jüripäävä tetti õka tüüd, nipalĺo olĺ õnnõ, õt jüripäävä ussaiah õs paugutõda. Õs tetä puulahkmiist vai ütskõik määnestki säänest tüüd, koh olĺ vaia kloppi. Tuud õs tetä tuuperäst, õt muido pikne lüü suvõl majja.»

Umbõs 1870. aastagal sündünü Ortusõ Mari Räpinä kihlkunnast Veriora vallast om kõnõlnu nii: «Jüripäiv om katõlkümnendäl kolmadal aprillil. Jüripäiv olĺ hobõstõ pühä, sõs hobõsidega põllutüüd es tetä. Jüripäiv tuudeva sulasõ mano. Jüripäiv es raota puid ja es tetä aida. Jüripääväl tettö aiast tulĺ susi läbi. Jüripäiv laste kari edimäist kõrda vällä. Perremiis saaŕ kaŕa värehteni ja ütel eläjile takast: «Sitt ja kusi külärahvalõ, piim ja või meele!» Ku kaŕus kaŕaga kodo tulĺ, sõs valõte timmä viiga ja ante tälle üts keedetõ kanamuna, et suvõl kaŕa mano makama ei jäässe.»

UL

Keelepesälatsil om vahtsõnõ jutu- ja ülesandõraamat. Valmis om saanu raamatukõnõ, kon kõnõldas latsiaia egäpääväelost juttõ ja saa lahenda ülesandit. Väiku viguriga jutu ja juhtumisõ niimuudu, nigu noid näge keelepesätsirk, om kirja pandnu Laanõ Triinu ja ülesandõ noidõ mano om vällä märknü Fastrõ Mariko. Raamadu kunstnik ja kujondaja om Luiga Kristjan. Jutukogo and vällä Võro instituut Eesti rahvakultuuri keskusõ tugõmisõl.

Raamadu keelepesätsirgu juttõga saava latsõ, kiä käävä keelepesärühmän. Nuu omma rühmä, kon oppaja kõnõlõsõ latsiga võro kiilt.

UL

Pühäpäävä peetäs võrokõisi kongressi käräjit

Võrokõisi kongressi vanõmbidõ kogo kuts kõiki kullõma ni arotama, mis saison omma võrokõsõ aastak päält edimäst võrokõisi kongressi! Tuud tetäs Võro Kandlõn 21.04 kellä 12–16 käräjil. Kõnõldas, kuis om edenü kongressi otsussidõ elloviimine, määndse omma edesiminegi Nursipalu küsümüsen ja miä saa edesi võro keelest, Vana-Võromaa kultuurist, hariduselost ni miä omma kuumõmba teemä, miä võro verd värisemä võtta püüdvä.

Päält ettekandit ni kõnõlustsõõri tähüstedäs kongressi aastapäivä kontsõrdiga, kon astva üles võro laulja ja laululuuja.

Ligembät teedüst löüd interneti kodolehe vorokongress.ee päält.

UL

MÄRGOTUS

Inemiisi ullitamisõst

Hullõ asjo iks saat teedä, ku politseiteedüst loet. Perämädsel aol om mitu kõrda juhtunu, et inemise ullitõdas telefoniga nii är, et nä uma raha pangaautomaadist vällä võtva ja pakiautomaati veevä. Iks kõik tuu nimel, et umma vaivaga kogotut rahha är pästä. Kuigi periselt määnestki pästmist vaia ei olõki.

Jah, omma olõman säändse tegeläse, kiä mõistva inemiisi uma jutuga niipalľo mõota, et nuu aru pääst kaotasõ. Noid om kõgõ olnu ja nä mõistva häste är tarvita tuud, et inemine arvas, et om hädän ja vaenõ. Vai tund, et om ütsindä jäänü.

A midä sis tetä? Kõnõlda, et võõrit ei olõ mõtõt usku. Et telefonijutu pääle ei massa midägi osta vai investiiri ega uskma jäiä, ku kõlistaja ütles, et om pangast vai politseist. Opada, et egäsugumadsõn sotsiaalmeediän ei pruugi egä kõrd sullõ kõlistanu vai kirotanu inemine olla tuu, kiä tä pildi ja nime perrä vällä paistus. Ekä e-kirja ei massa vallalõ klõpsada. Jah, toda kõkkõ tulõ tetä, a midägi om viil.

Tuu midägi om mu meelest hindätiidmine, hindä tundminõ ja hindäga köüdetüisi asju õigõlõ hindaminõ. Inemine, kinkal om pangakonto pääl mitu tuhat eurot, ei olõ jo periselt vaenõ ja hädän. Tä om hoobiski tark ja mõistnu umma ello niimuudu säädi, et ei piä egä kulutõdu sendi peräst murõht tundma. Tä om rikas!

Ja tuu inemine, kinkal om võimalus mõnõlõ sugulasõlõ vai sõbralõ kõlista ja nõvvu küssü, ei olõ ütsik. Ku tä toda (muidogi mõistligu ao takast) tege, saa tä kimmäle ka api ja nõvvu.

Nii et ärmi tunnõmi hinnäst halvastõ, a proovimi iks häste tunda!

RAHMANI JAN,
Uma Lehe päätoimõndaja

UMA LEHT

Tulõ vällä egä katõ nädäli takast neläpäävä.
Toimõndusõ aadrõs: Tartu 48, 65609, Võro liin
E-post: info@umaleht.ee, tel 78 222 21
Kodoleht: umaleht.ee
Molovihk: facebook.com/umaleht

Päätoimõndaja: Jan Rahman, tel 56 922 841, jan@umaleht.ee
Abitoimõndaja: Kaile Kabun, info@umaleht.ee
Keeletoimõndaja: Laivi Org, laiviorg@gmail.com
Latsinuka toimõndaja: Mariko Faster, latsinukk@umaleht.ee

Uma Lehe toimõndusõ kolleegium:
Tiia Allas, Külli Eichenbaum, Aapo Ilves, Kaido Kama, Ülle Kauksi, Rainer Kuuba, Evar Saar.

Välläandja: SA Kultuurileht, kl.ee
Tellmine: Express Post AS, tellimine.ee, tel 617 7717

Tark opis tõisi vikust, a ulľ tege viku iks vahtsõst ja vahtsõst mano.

Kost lätt tarkusõ ja ulľusõ piir?

HILLEPI EINAR,
pääliina võrokõnõ

Ültäs, et üts ulľ jõud rohkõmp küssü ku sada tarka vasta kosta. A kiä tuu tark ütlejä, hindaja vai arvaja om, et või tõõsõ kotsilõ üldä, et tuu om ulľ?

Om jo muinasjutõh küländ säändsit noorõmbit velli, kedä kats vanõmbat velle pidävä ullis. No esihinnäst pidäva nä sis iks targas vai arvasõ, et omma targa.

A kiä noidõ juttõ lõpus õnnõ löüd? Iks tuu kõgõ noorõmp ja ullikõnõ, kats targõmbat jääse hoobis tühju kässiga. Hää om, ku tuu noorõmp noilõ tarkulõ ülekohtu andis and. And andis kõik tuu kuŕa ja halva, miä nuu tõõsõ suurõ naaruga omma aastit tälle tennü. Targa omma äkki millegiperäst pikä nõnaga ja pallõsõ pikä käega hindäle kah midägi, et elo seeh püsüsi.

Kiä nüüd sis ulľ om vai olľ? Ei taha üldä, et vanõmba vele olliva ulli, a ei tohesi noorõmbat kah ullis pitä. Täl lätś jo lõpus häste, nigu olõs olnu timä periselt kõgõ targõAmb.

Parõmbalõ vai halvõmbalõ tiidäs hääd ütelüst, et pümme viit mõtsa, a mis sa ulliga tiit. Jo sis tahetas selges tetä, et ku kiäki om iks peris lämmä pääga, sis tuust om maru rassõ vallalõ saia. Tä tege su elo nii kipõs, ikõ vai naara, a midagi tetä ei mõista. A kuiki tä om ulľ, peris moľo, om tä iks elävä hingega inemine, piät kuiki taaga nakkama saama. Ja kas iks om periselt peris ulľ? Kas täl om tervüsel midägi vika vai om lihtsäle rahvas uma tiidmise perrä paika pandnu, et üts vai tõõnõ om ulľ.

Siin om suur vaih. Ku iks opnu tohtri om uma tarkusõga kellegi ullis tunnistanu, sis tulõ leppü. A ku üts nakkas lihtsäle tõist ullis pidamä, sis om midägi muud. Sis tulõs luuta, et targõmp and perrä ja lätt ulli mant minemä. Ku ei lää, sis om tä sama ulľ ku tuu tõõnõ.

Või olla, et tuu ullis peetü lätt esi lihtsäle minemä, jätt targa sis arvama, et tuu omgi esi maru tark. Kuiki periselt om tuu tark hoobis ullist, kiä perrä jätse, viil ullimp.

Tark opis tõisi vikust, a ulľ tege noid esi, iks vahtsõst ja vahtsõst. Sis olt külh vist iks peris ulľ, ku vahtsõst tiit. Targa pääga tiit ulľusi. Ku umist vikust opit, sis saa ulľus tarkusõs ja elo parõmbas.

A tiidä om ütelüs ja laulusõna, et inemine opis kogo elo, a koolõs iks maaha ullina, ullina, koolõs iks är ullina. Säändse ütelüse pääle ajat käe lakja ja raputat pääd, mis pulkõ maru täüs. No kost sis lätt tuu piir tarkusõ ja ulľusõ vahel? Kuna ulľus otsa saa?

Piir lätt iks katõ inemise vahelt. Ega kiäki hinnast ütsindä ullis ei piä. Vai sammamuudu paistu-i vällä, et kiäki om tark, ku kellegagi kõrvuisi kaia ei olõ. A kumb noist tuu ulľ ja kumb tuu tark om? Ku nä omma mõistligu, sis ei olõki vaia piiri tõmmada, mõlõmba omma mõistusõga, mõlõmba targa. Ja periselt om hummok õdakust targõmp.

Pulga Jaani mõtõlus

Poiss, kos väits? Peetso Saamo tulõ!

Täämbädse teema keerukusõst and tsipa aimu lorilaul «Minu esä olľ kuldimuna lõikaja». Selge tuu, et kõgõpäält tulõ kari poiskõisi minemä aia ja tuud otstarvõt täüt päälkirän tuud hüüdlausõ häste. Kahjus ei näe kedägi, kiä minemä aetut poistõkarja olõs harinu ja teema näile selges tennü. Nii nimä pruuvva sis uma mõistusõga, mis kahjus täüskasunu kuldi man ei tüütä.

Esätsiide põrsastõ lõikamine om selge otstarbõga: sugunäärmiide arõnõmise saismapanõk. Täüskasunu kuldi puhul tulõsi kõgõpäält küssü: kost tulõ tuu kurikuulus kuldihais, mia mõnõl inemisel süäme püürdmä pand? Rahva hulgan om palľu noid, kiä püüdvä asja paranda vana kuldi munnõ mahalõikamisega. Asjanda vaiv, kuna haisunääre om erälde organ, mia paiknõs kõtu all tsoori kõrval. Pääle surma munnõ kallalõ minek või asja hoobis hullõmbas tetä, selle et vigastas nahka. Lahendus om tuu, et haisunääre tulõ lihtsält häste lajalt kõgõ kõtualudsõ lihaga (pekiga) vällä lõigada. Muiduki piat kult inne toda olõma puhtas mõstu.

Ma olõ näärme lõikamise man kasutanu abimiist. Ma lõika nääret, abimiis juusk näärmega allatuult nii kavvõdalõ, ku jõud, ja riputas näärme puu otsa. Tihasõ söövä peki näärme ümbrest paari päävägа är ja alalõ jääs palľas nääre.

Olľ aig, kon mi perren vahetõdi ega aastak kulti ja liha sei uma pere är. Kiäki määnestki haisu es tunnõ. Seo kirätüü tegüsi aga mu tütregese Inglismaalt tagasitulõki muljist. Lats lätś aastas aos raha tiinmä, aga tulľ poolõ aasta peräst kodu tagasi. Kui ma tedä köögin näi, olľ täl peon paks leeväkäär pia sama paksu pekiga ja tuu lihtne süük käve küländ ruttu kõttu. Mul sai hirmus häbü, et panni pääl olľ õnnõ rasvanõ liha. Naksi vabandama, et meil ei olõ kotun õigõt Inglise peekonit. Tütär, kiä muidu om kah kehvä jutuga, üteľ tuu pääle viis sõnna: «Häh, Inglise peekon! Nällütet kult!» Ja võtť vahtsõ lihatükü. Ma tundsõ, et midägi suurt ja rassõt linnaś vasta maad. Tuu olľ Ühendkuningriigi prestiiž.

Olõ tuu asja pääle mõtõlnu üle 10 aasta, aga tuu prestiiž ei taha kerkü̇dä. Arvada olľ tä innembä ülearu korgõs upitõt.

Kui nuu viis sõnna olõs tullu mõnõ tõsõ suust, olõs ma vast õnnõ tsipa naarnu. Aga talulats, kia piaaigu et kuldiliha pääl kasunu, om kõigist ekspertest üle.

Asja hää külg om, et tütär eläs nüüd kodumaal, kasvatas umma väikeist tütregeist, mu lemmikut. Tütär opsõ siin vahtsõ ammõti ja eläs tuuga är. Tä om võrukõnõ ja eläs umal maal. Kui mi naasõga koolõmi, ei olõ tedä vaia müüdä ilma takan otsi, et vast tulõ ja viskas peotävve mulda.

Ma arva, et nii peatki olõma ja nii jäämä.

PULGA JAAN

Kiri Võrolt

Kiränik LUMISTE KATI and värskit mõttit, kuimuudu egäpääväello vaeldust löüdä, ja märgotas tuust, miä parasjago süäme pääl.

Kogokund

Egän halvan om kõgõ midägi hääd. Ku kaia tagasi koroonaaolõ, tulõ pääle tunnõ, et seo olľ üts andsak ja hallõnaľakas aig.

Kõik piirdmise ja kiildmise tundu ku kiusaminõ ja alandaminõ, a toda inämb tulli tõisi siäst vällä neo mässumeelidse, kiä es olõ nõun ulľuisiga üten minemä, ei maski kandma ega hindäle pritsi tetä laskma. Õkva sis, ka nii-üteldä kadsoaol peeti pitõ ja et neo olli ütenkuun olõmisõ põrmandu all, sis toda esierälidsembä tundõ ja suurõmba tetätahtmisõga nuu olli.

Teno seolõ esierälidsele aolõ tegüsivä üle terve Eesti tõistsugumaidsi inemiisi kogokunna. Üts aktiivsõmpi olľ ja om siiämaalõ Võromaa kogokund, minkast ummakõrda kasvi vällä esi sõpruskunna ja kuunkäümise. Kogokund ei piä kimmäle olõma paikkunnaga är piiretü inemiisi rühm, kiä eläse ütstõõsõ lähkül. Avitas ka üttemuudu ilmakaemisõst.

Minevä aastak tõiva seokandi inemiisi kimmäle kõvastõ kokko Nursipalu teema ja võrokõisi kongress. Nuu leivä hää üttehoitmisõtundõ. Inne tuud talvõl laulõti hulga kõrdo Sännän ütenkuun tulõ ümbre ja sääl tuudi mito kõrda vällä, et tihtsäle om vaia määnestki kriisi vai murõht, et inemiisi kokko ütidse aśa iist saisma tuvva. Muul aol paistus, et Võromaa inemise omma innembi kododsõ eloviiega.

Mullõ väega miildüs, et tankandin omma söögipästjide, permakultuuri avvustajidõ, ökoeloviie perrä eläjide ja kodoopjidõ kogokunna. Looda, et näid tegünes mano kah, selle et süä lätt lämmäs, ku tunnõt üttehoitmist ja hindä muudu inemiisi tukõ.

Mõnistõ rahva murõ

Mõnistõ rahvas om jo üle aasta murõn ollu. Valdu liitmisega sai neide uma vald Rõugõ valla osas ja ülemineväst sügüsest, ku seeni hääl järel umavalitsus hennest verivaesõs kuuluť, nakati kulusid kokku hoitma. Ja edimätse asjana võeti ette Mõnistõ kant.

Koolimaja raamatukogu Kuutsil panti ruttu kinni, rahvamaja kuulutõdi Rõugõ rahvamaja osas, konh osaline tüüaig jäeti ennegi majahoitjalõ. Mõnistõ keskusõn om raamatukogu no vallalõ üts päiv nädälin. Et Kuutsi kandi rahvas peris ilma vaimuvalgusõlda ei jääs, käü eluaignõ raamatukoguhoitja Kõivumäe Helgi sääl kats kõrda nädälin palgalda tüül.

Kuul jäeti minevä keväje rahulõ, selle et kohapäälne rahvas naksi huuga vasta, aga no tahetas ka kuul ja latsiaid nii-üldä ütitse juhtmise ala viiä, nii et nime poolõst om kõik Rõugõ kuul ja Mõnistõn ennegi opmise koha. Sääntsest olukõrrast om lihtne kuuli varsti ka kinni panda, tuuperäst om rahvas vääga murõn ja sündünü plaan 17 küllä 750 inemisega Antsla valla ala pakku.

Plaan Mõnistõ koolist Rõugõ kooli õppõkotus tetä olľ viimäne tsilk niigi täüs murõanumadõ. Pruuv Antsla valla ala minnä om appihõikamine. Taast omma lehe kirutanu, juttu om olnu päämiselt koolist ja latsiaiast, aga mitte kuigi palľu tuust, kuis eriti viimäne aasta viil inemiisi nöögitü om.

Mõnõ näüte tuust, kuis nuu asja siihn tõnõkõrd käävä, lugi üles viimäne Mõnistõ vallavanõmb Roobi Katrin, kiä MTÜ Mehkamaa Kultuuriselts iistvõtjana ütesttüküst projekte kirutas ja sponsoriid ots, et Mõnistõ kandin medägi hääd ja harinut alalõ jäänu.

* Tordi vabariigi aastapäävä pidus rahvamajan sai üte mi kandi firma toel. Muiduki käävä ka koristustalgu projektiraha ja kohalikõ henne toel.

* Kultuurkapitalististst saie projektiga osa raha, et laulja ja tandsja suvõl katõlõ memme-taadi pidulõ saanu sõita. Rõugõ rahvamaja puult olõs uutunu osa raha, aga säält ülti, et naa viil arutasõ, kas saava anda. Looda, et õks saava. Summa om inemiisile esi massa õks suur. Ja tuudsamma bussi pidulõ minekis om jo vaija ka Varstu ja Rõugõ tandsjeile.

* Maikuul olõs tahtunu tetä Mõnistõ rahvamajan emadepäävä salongiõdaku, aga kultuurikõrraldaja anď teedä, et todaaigu om Rõugõ valla rahvamajal vääga palľu ettevõtmiisi ja neidega konkuriirmä ei olõ mõtõt nakada.

Ku ülemineva sügüselt tuu kokkuhoiu jutt nakaś, olľ korgõbalt puult vällä ültü, et Mõnistõ rahvamajja käävä ennegi vana inemise ja viie aasta peräst naid enämb ei olõ. Nii külh ei olõ: paarkümmend nuurt käü põra laulma ja tandsma ja ligi kümme tahtva näitemängu tetä, ku juhendaja löüdvä. Aga ku ka olõs ennegi vana, sis kiä nii kõnõlas, om ka jo esi kellegi lats ja latsõlats.

Mõnistõ inemise hoitva armõtudõ umma kodukanti. Palľu nuuri om siiä paigalõ jäänü ja ka muijalt vanõmbõidõ vai vanavanõmbõidõ kodu tagasi tullu. Nii naa ku ka vanõmb rahvas olõs tahtunu, et naide häält enämb kuulda võedas, kus medägi ümbre korraldama nakatas. Saias jo arru, et ku vaesus käen, tulõgi kostki kokku hoita. Aga tükis jäämä tunnõ, et tuu kokkuhoitmine tulõ ennegi seo kandi haridusõ ja kultuuri arvõlt ja et inemiisist, kiä õmõta seesama valla massumasja, kaias tihti üle.

NÕLVAKU KAIE

Rongirüüv.

Salakullõja Vahtsõliinan.

Ivan Narodny.

Kolm suvõkuud täüs umapõńalist tiatrit

KABUNA KAILE

Seo suvi jõud Vanal Võromaal vabaõhupüüne pääle kolm vahtsõt lavastust, mink põńas omma võro kirämehe kirotõdu luu ja ka lavastaja omma Vana-Võromaa juuriga.

Uma Leht and lühkü ülekaehusõ, midä tiatrisõbral uuta om.

Piimäkuu lõpun mass sõidutsihis võtta Karilatsi vabaõhumuusõumi, kon mängitäs võrokeelist suvõlavastust «Rongirüüv».

Lavastusõ alosmõtõ sündü Ilvese Aapol koroonasaisangu aol. «Helüluuja Meistri Erki kõlisť ja kõnõľ, et tennü hää meelega pordsu võrokiilsit laulõ ja et naadega ka midägi edesi tetä olõs, võinu naa kõrraga määndsegi tiatritüküga köütä – et kas mul mõttit om,» lätt Ilves uma jutuga aon mõnõ aasta tagasi.

Õkva päiv varramba olľ tä löüdnü ERRi arhiivist matõrjaali 1948. aastagal Sõmmõrpalo vallan olnu rongirüüvmise kotsilõ. Luku kõnõľ inneskine mõtsaveli Heeska Johannes. «Timä julgõ ja vereldä robinhuudilugu tõmmaś hindäga kõrraga üten,» kitt Ilvese Aapo 1990. aastidõ alostusõn tettüt telesalvõstust.

Muudsalõ ütelden sünopsisõ kiroť tä kõrraga är ja laulusõna säädse kah valmis, a muu tegemise tulli pääle ja tegeläisi kujotamisõ ja katõkõnnidõ kudamisõ paksõ tä vällä Rahmani Janilõ, kiä pääleki eläs toolõ rongirüüvmise paigalõ lähkümbäl.

Mõtsavelli jälen

Heeska Johannese ratu pääl Rahmani Jan õkva hulknu ei olõ, a legende aost 76 aastakka tagasi nakaś tä külä päält kuulma külh, ku läťś valla jutt, et täl om käsil säändse aoluusündmüse näütemängo pandminõ. Juttõ jakku kooni tollõni vällä, et kelle köögilavva takan tuud röövitüt 158 000 ruublit iks jagati.

Rahmani Jan ütles, et näütemängo sai kül kirotõdus umajago mürtsü ja pauku, kuraasi ja lusti, a kõgõ seo takan om ka tõsitsõmb tuun. «Mu jaos omma taa näütemängu man tähtsä kats asja: keerolinõ aig ja tuust huulmada inemises jäämine. Periselt om aig jakust vallalõ kõik aig – olľ sis, om nüüd –, a egäl aol om olnu inemiisi, kiä huulmada kõgõst jääse inemises. Nii kõnõlõs seo lugu kah palľo tuust, ku tähtsä om inemiisi umavaihõlinõ läbisaaminõ,» paotas tä tsipa ust ka näütemängu tagamõttidõ mano.

Kuis iks säidse mõtsavelle sutsõ jättä tundõ, et rüüvlit om terve vägi, ja kas perän teko tulľ karistus kah, tuu saa selges tükkü kaiõn. «Rongiröövi» lavastaja om Põlvast peri Tootsi Kristo, pääossa mängvä Skoblovi Kaia ja Jaanovitsi Margus. Tükkü mängitäs 12 kõrda piimäkuu lõpust hainakuu keskpaigani.

Tõõluiskaja jälen

Hainakuu tõsõl poolõl uut avastamist Leevi külä Põlva maakunnan. Näütemängo «Ivan Narodny – mees, kes luiskas tõde» luujal Ilvese Aapol om mängukotussõ vällävalimisõ põhjõndus õkva võtta: «Sääl om näütemängus kõgõ sobivamb lava Räpinä kihlkunnan ja taa om Vilustõlõ, kon Sibul-Narodny sündü, kah küländ lähkün. Päälegi om tuu plats vana tii veeren ja Sibul tõistmuudu Võrolõ ja tagasi es saaki ku säältkaudu.»

Tükü nimitegeläne Sibula Jaan, ilmakodanigu nimega Ivan Narodny om Räpinä kihlkunna üts kõgõ esierälidsembä eloluuga inemiisi ja olľ umal aol kõgõ korgõmba lindamisõga eestläisi kah – toimõnď Ameerikan ja muial maailman. Lavastusõ tutvustusõn võrrõldas timä kultuurilist jalajälge 19. aastagasaal Kassi Karmeni ja Pärdi Arvo umaga mi aol.

Teküs miis luulõť ja tekk mitmõsugumast kirätüüd kunstikriitikast ulmõjuttõni, olľ raamadukaupmiis ja pidi fotoateljeed. Ummamuudu püüdse ka maailmapoliitikat mõota ja käve läbi säändside miihiga nigu Lenin ja Stalin. Kõgõ seo kõrval jõudsõ tä ütel aol kattõ naist pitä ja umbõ palľo võlssi. «A tedä es mõistõta kõrdagi süüdü ei võlssraha tegemisen, ei pettüsen ja esiki katõ naasõga kõrraga abielon olõmisõ tõtõaśast kõnõľ tä hinnäst vällä,» võtt Ilves afõristi saatusõ kokko.

Näütemängo kiroťki tä tuuperäst, et Narodny ku visionäär, kiränik, patrioot ja trikster eestläisi aolukku tagasi tuvva. «Midägi võlssi kirotamisõ man es tulõ, innemb tulľ kaia, midä vällä jättä, et liiast uskmalda es tundunu. Küsümüs olľ mitte midä, a kuismuudu,» võtt Ilves maaha pelgü, ku palľot lavaluust usku saa.

Õigõ raa pääl avitas arvada püssü seo kah, et tükü lavalõ säädjä om Sibula Jaan Willem, kinkalõ nimitegeläne om vanaesä veli – vanalell. Tä tutvustas lavastust ku muusikali mi inemisest ja Eesti ni maailma aoluust. Tõisildõ ei saaki olla, ku lava pääl toimõndasõ pääle Stalini ja Lenini viil Lurich, Maksim Gorki, Mark Twain, Adolf Hitler.

Ka seo lavastusõ mano om köüdet umapõńalinõ muusiga, tuu tulõ Eesti muusikallõ gurult Pajusaarõ Priidult. Sibula Jaan Willem nimmas, et muusiga om kimmäle üts seo tükü trumpõ – suurilõ luudu muusigalavastuisi om Eestin jo küländ veidü. Arvada edimäst kõrda aoluun kõlas lava pääl ka Lenini ja Stalini duett-aaria.

Näütlejist astva püüne pääle Saatpalu Lauri, Uustali Ragnar, Jäägeri Merle, Adamsoni Hardo ja Pilpaku Saamuel. Üten tegevä ka seo kandi harrastusnäütlejä. Tükkü mängitäs kümme kõrda.

Salakullõja jälen

Hainakuu lõpun ja põimukuu alostusõn lätt tiatrisuvi edesi ja om aig säädi sammu Vahtsõliina kandsi mano, kon mängitäs Koorti Erkki raamadu «Salakuulaja Vastseliinas» perrä tettüt sama päälkiräga suvõlavastust. Ku tsihtasotusõ Vastseliina Piiskopilinnus iistvõtja panni autorilõ ette raamat lavaluus vormi, es võta Koorti Erkki pikkä mõtlõmisaigu. Vastus olľ: «Teemi är!»

Näütemängus kiroť raamadu sündmüse Võromaa miis Tagametsa Tarmo, kiä om üteliidsi tükü lavastaja. Tollõ kuuntüü kotsilõ ütles Koort, et dramatiseering paistus põnnõv. Lugu 14. aastagasaa alostusõst om tälle umast raamatust muidoki tutva, a huvitav om üten ellä, kuis näütüses katõkõnnõ kujjo võtva.

«Mul om hää miil, et lavastusõst asja saa, selle et Võromaa aoluu kotsilõ om veidü kirotõt, saman om tähtsä seolõ tähelepandmist saia, neo tiidmise edesi anda,» ütles Koorti Erkki ja lätt suvõtükü mant mõttin joba kavvõmbalõ. «Noidõ kotussidõ kotsilõ, millest võro kirämehe omma kirotanu, võissi tetä üte veebilehe, kon neo paiga omma üteliidsi kaardi ja aojoonõ pääl.» Näütüses kasvai Pugola Misso kandin – vana asustuskotus, kohe veevä niidi ka seon suvõlavastusõn.

Etendüse kaejalõ lubatas keskaolist õhkkunda. Ku lavaluu kesken om ärandja välläuurminõ, sis või arvada, et jakkus ka põnõvust.

Päätegeläse omma niisama Võromaa juuriga – näütlejä Truubi Markus ja Karpovi Sten. A üten tege viil näütlejit, kiä seo kandi tiatrisõbralõ varatsõmbast tutva. Luku mängitäs katõsa kõrda.

Priinime lugu

Rubriigin kõnõldas perekunnanimmi periolõmisõst ja tähendüsest.

Meesak ja Sadrak

Neo priinime omma piiblist. Meesakil (77 kandjat) om mitmit tõisigi kiräpilte: Mäsak (57 kandjat), Mesak (10 kandjat), Mässak (alla 6 kandja). Lisas om viil eestistämisel võet vahtsõ tähendusega Meesaak (6 kandjat).

Seo nimi panti just piiblist tunnõtu nime perrä kolmõn mõisan. Sangastõ mõisan sai nime Lõõndre Luťa (*Lutta*) perekund. Luťa edenimi om mugandus Ludvigist. Näide nimme kirutõdi edimält personaalraamadun *Mesak*. 1826. aastaga hingelugõmisõ aos olľ Luťa joba koolnu, timä naanõ Tiiu ja kolm poiga ellivä Sangaste külä Laosse-Andruse talun, nimi olľ kirutõt *Mäsak*. Sangaste suguvõsa inemisi nimme om harva kirutõt ka *Mässak*. Hingelugõmiisi perrä panti *Mässak* ka Vana-Suistle mõisan Tarvastun, a sääl olõ-i selge, kas mõtõldi iks piiblinimme vai midägi muud.

Tõnõ piiblinime algkodu om Järvämaa Türi-Alliku mõisa Retla külä, kon panti *Mäsak*. Nime saanuid perrit olľ tan joba algusõn mitu, nii et nüüdki om nii Mäsakit ku Meesakit Järvämaal hulga.

Kolmas kotus olľ Virumaa Ereda mõisa, kon panti *Mesak*. Nii Ereda ku Türi-Alliku suguvõsan nakaś piä levima ka vahtsõn kiräviien nimekuju *Meesak*.

Eestistämisel nimme Mäsak muudõti, võttõn asõmalõ Meesaak, Maaste, Mere ja Merila, kõik Türi lähkün. Lisas võeti Mäesalu, Meristu ja Männi.

Nimi Sadrak (37 kandjat) om rohkõmb Lõuna-Eesti nimi. Seod panti niisamatõ Sangastõ mõisan ja lisas viil Aagre mõisan Rõngu kihlkunnan, kon kirotõdi edimält *Sadrag*. Kolmas kotus olľ Mündi mõisa Paide kihlkunnan. Sadraku eestistämisel om asõmalõ võet Ladva, Ojalepp, Saarmets, Saluri ja Senno.

Piiblin om Taanieli raamat. Taaniel, Hananja, Miisale ja Asarja olli juuda poisi, kedä kasvatõdi Paabeli kuninga Nebukadnetsari man. Näile panti ka tõsõ nime: Beltsassar, Sadrak, Meesak ja Abednego. Nime omma peri kaldea keelest. Sadrak om seletet ku '(kuujumala) Aku käsk', a seod nimme om peet ka moonutusõs jumalanimest Marduk. Meesaki nime kõgõ levinümb seletüs om kah kuujummal Aku kaudu, umbõs 'kiä om nigu Aku'. A om tõisigi selletüisi, näütüses himu jumalanna Sakh nime kaudu.

Piibli lugu kolmõst kimmä usuga mehest, kiä jäivä ellu esiki kuumas kütetün ahun, om Sadraku ja Meesaki nime tuntus tennü. Ka kolmanda mehe nimme panti priinimes kujul *Abetnego* ja *Abenecko*.

SAARÕ EVAR

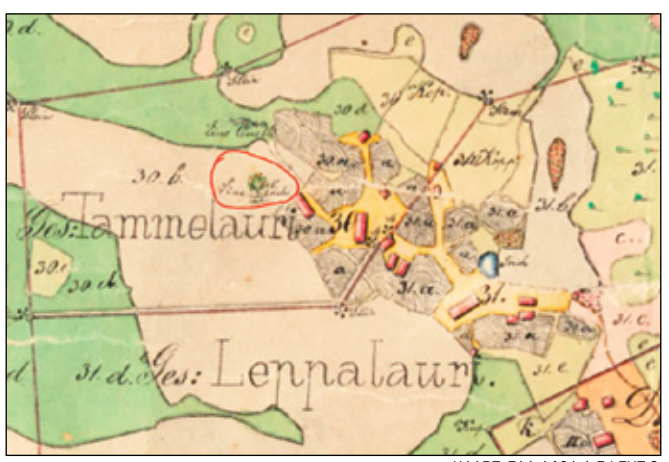

KAART: EAA.1401.1.5 LEHT 2

Tammõ-Lauri tamm vana kaardi pääl. Geograaf Pae Taavi löüdse Eesti aoluuarhiivist 1868. aastaga Urvastõ mõisa kaardi pääle märgitü Tammõ-Lauri tammõ, miä või olla kõgõ vanõmb seo puu pilt. «Arvada om suur puu maamõõtjalõ silmä jäänü ja tä om seo sis ilostõ ka kaardi pääle pandnu,» löüd maatiidläne.

PERÄMÄNE KÜLG

Oinas Mäki

ORASSONI RAEL-ADIINA

Keväjä lasi varakult lamba nurmõ. Rohilist külh silmäga kaiõn es näe, a nä iks midägi nosisiva. Mõtsa veeren näksevä kuusõkasvõ.

Üte hummogu näi, et üts illanõ poignõja olĺ valgõ-beežilapilidsõ tsilega maaha saanu. Pujakõnõ es liiguta hinnäst. Imä tiiruť puja ümbre. Tõsõ lamba lätsivä nurmõ päivä võtma. Käve iks kaeman, kuis tsilekesele rohkõmb särtsu sisse tulõ. Pruuvsõ imä man nissa suuhtõ anda, a tä es võta eski jalgo ala. Sündünüle antas väega väiku jõuvaru üten.

Es jää muud üle, ku vei tsilekese küüki. Tei pehme asõmõ ja andsõ lämmind jakupiimäsegu juvva. Nii naksi 10 grammi viisi tedä süütmä. Vahepääl mudisi ja püüdse jalgo pääle upita.

Kullu mitu päivä, ku naaś hinnäst rohkõmb liigutama. Olli katõkõisi mullõ liinast är tuudu puulpimme tarõkassiga. Mu jaos olĺ pikk aig, ku tsilekene jalgo pääle naaś tugõma. A hääpoolist tagajalga es taha kuigi maaha saia. Kutsõmi tedä tuuaig kõpa-kõpas.

REIMANNI HILDEGARDI TSEHKENDÜS

Ku tsilekene suurõmbas sirgu, vei tä kaŕa mano. Tä kõndsõ mu kõrval nigu pini. Ku kavõmbalõ jäi ja minno es näe, lätś hädä vallalõ. Tõsõ vanõmba oina püüdsevä jõudu pruuvi.

Kõrd trehväś, et oinakõnõ saisõ mu jala man tii veeren. Esä kuuh katõ poiskõsõga sõidi jalgrattidõga. Latsõ käräsivä umavahel. Esä üteĺ: «Olkõ mõistligu, pini või kallalõ tulla!» Ku nä kotsilõ jõudsõ, sis suurõmbal poiskõsõl suur üllätüs: «Seo jo peris lammas!»

Tsilekene sai nimes Mäki. Tä opsõ nime selges. Mäki kasvi suurõmbas ja kimmämbäs ku inne tedä sündünü tallõ. Timäst sai lemmikelläi, tsipa pini üllenpidämisega. Ku tä mano tulõ, liputas handa ja puistas hernit. Põra käü tõisi lambidõga kaŕan. Vana lamba ei põlõ. Postimiis iks küsüs vahel, kuis sõbral lätt vai kon tä om, ku kaŕa mant kodo är lätt.

Egäst lambast ei saa kaŕaeläjät, a Mäkist sai.

Parm tsuskas

Naĺapildiga tsuskas ütiskunda mõnõst hellembäst kotussõst Rõugõ Rebäse külä miis VARUSTINI ANDRES, tunnõt ka nimega PARM.

Kuis ma sõbra sai

Ülemineva aasta kutsõ naabrimiis Kaido minnu kõndma Siimu poolõ Jaugamõisalõ. Maad sinnä om koski kats kilomiitret ja võti kutsõ vastu. Jõudsõmi Siimu poolõ ja sääl võtsõ meid vastu nuur kutsa nimege Roki. Kaidot Roki joba tundsõ, a minnu näkk edimäst kõrda. Kaido läts tarrõ, ma jäi vällä Rokigõ sõprust sobitõmõ ja mängmä.

Edimält Roki juusksõ mu poolõ, a inne minnu käändse must müüdä. Sääne mäng kestse minuti vai paar, ku Roki olĺ äkki kaonu. Minuti peräst ilmu massinidõ vahelt vällä vana pini Aksel, kes tulĺ õkva mu pääle. Ja kedä ma näe «ihukaitsja» hannan kõndman? Roki, kes õs paistu Akseli takast piaaigu vällägi. Ku ma nüüd Akselile pai tei, karaś Roki Akseli takast mu manu ja lassõ hindäle pai tetä ja hõlma võtta. Sõprus olĺ sündünü.

Kuis Roki Akseli «ihukaitsjas» kaubõĺ ilma hellü tegemädä? Är tä iks kuigi seleť, õt om tullu üts hirmsa inemine, kedä tä pelgäs.

Ku mi Kaidogõ kodu tagasi naksimi tulõmõ, saatsõ Roki meid koski 500 miitret. Sis ronisimi üle lambaaia ja säält tä edesi meid saata õs saa. Hurjutimi Rokit kodu minemä, midä tä ka tegi.

Minevä suvõl olĺ jäl Siimu poolõ asja. Sääl võtsõ minnu vasta sõbõr Roki, kes õs pelgä, lassõ pai tetä, hõlma võtta ja olĺ rõõmsa sõbragõ kokkusaamisõ üle.

REILIKU KALEV

Võlsil omma lühkü jala

Olli viil koolin tüül. Mu tutvidõ hulgan om mitmõl sõbral sündümise päiv keväjä, aasta kõgõ ilusambal aol. Istsõmi õks kuun ja mõnikõrd venüsi mi jutuajamisõ pikembäski. Tõnõpuul nakaś joba jorisõma, et ma joosõ nigu tila nooril hannan. Keväjäne aig, vällän palĺu tegemist. Mul olĺ iin jäl vahtsõnõ minek. Mõtli, et ütle mehele, et piä kuuli arõnguvestlusõlõ minemä, säält joba är jäiä ei või.

Olli õkva är saanu minnä, ku mu tüüseldsiline Heinu tulĺ meile maad harima. Tõnõpuul imesť, kuis tuu piä-i koolin arõnguvestlusõl olõma: kõik pidi kohal olõma nigu viis kopkast. Heinu olĺ är hiitünü: nakanu ohkma ja ülnü, et tä õkva sai dire käest päämõsu kuunolõkilt puudumisõ iist. Nüüd uut tedä kimmäle kohvilõ minek. Tä olĺ pahanu uma kalli kaasa pääle, kes kah koolin tüüť, et tuu kah ei näe ega kuulõ midägi, mis kantselein sünnüs. Tõnõpuul olĺ õks Heinu murrõlõ üten tundnu ja eski hindä arust hääd nõvvu andnu: minku tä hummuku varra opialajuhataja manu, külh tuu mõist aśa är klatti.

Mehe, oppaja ja põllumiis, olli viil pikält koolielu häid ja halvu külgi lahanu.

Ku ma õdaku pidutsõmisõst kodu jõudsõ, tulĺ õkva juttu arõnguvestlusõst, Heinu suurõst murrõst, hääst nõvvuandmisõst. No mis sa kostat: kül võlsil omma õks lühkü jala!

AIDMA HELE

Tossu Tilda pajatus

Vahtsõndusõ ello!

Seo käsk om egäl aol värski, muido ei olõs jo edesiminekit. Taa jutu kõnõĺ mullõ Kääpä hoolõkoton 90aastanõ taat, kes om siistkandist peri ja alosť tan ka pääle tehnikumi umma tüüd.

Tuu võisõ olla kõva säidsekümmend aastakka tagasi, ku ütismajandiin olĺ nõudminõ eläjit kunstlikult seemendä. Kääpä Kirovi kolhoos olĺ Võromaal üts edimäidsi.

Ütel hääl päävä olĺ kolhoosi tulnu rajoonilehe aokiränik Urbaniku Leida. Lauda puhkõnukan seleti tälle kunstligu seemendämise olukõrda zootehnik ja seemendäjä.

Perän teiva nä tsõõrikäügi laudan. Sääl üten nukan elli kolm pulli. Leida, kes nõudsõ egän aśan täpsüst, tahtsõ teedä, minkjaos tan viil pullõ vaia om, ku kunstlik seemendämine käü.

Es mõista tuu kotsilõ zootehnik egä seemendäjä midägi üteldä. A sis olĺ lauta tulnu tallitaja, kes seleť: «Asi om nii vahtsõnõ, et ku teküs kahtlus, et protsõduur es lää nii, nigu vaia, käümi kergele üle.»

Eesti maainemine tiidse väega häste, et inne ku vahtsõ mano minnä, mass meelen pitä ka vanna.

TOSSU TILDA

Latsilõ

Täüdä' är' ristsõna! Vastussõs saat teedä', midä kuulõt joba välän.

Vastus saada
üte nädäli joosul
meiliaadrõssi pääle
latsinukk@umaleht.ee
vai postiga:
Uma Leht,
Tartu 48,
65609 Võro.

Vastussõ mano panõ kirja uma nimi, vannus ja kimmähe ka **postiaadrõs.**

Vastajidõ vaihõl loositas vällä võrokeelitsit välläandit.

Latsinukka tugõva Võro instituut ja Võro selts VKKF.

Minevä kõrra vastussõs pidi saama vähämbält üte ria bingokruutõ seen.

Avvohinna saa
PARGI HETTEL (9)
Loosu küläst.

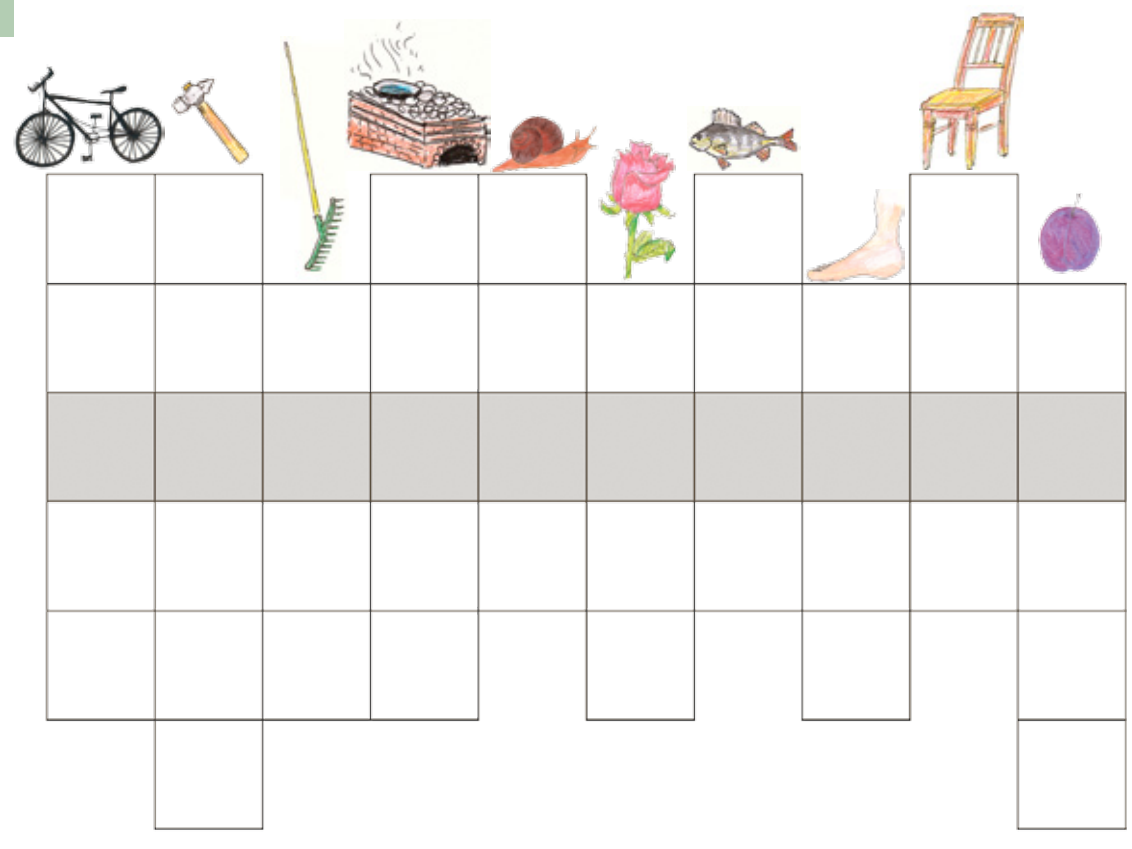

Muda Mari pajatus

Tsiga ja kägo

Ma kuuli raadiost, et inemisel ja tsial olõki ei väega suurt vaiht. Vällänägemine om suurõmbalt jaolt tõnõ, a seest omma pia üttemuudu. Tohe ei üteldä, et nigu tsiga ja kägo. Hiinamaal panni tohtri edimäst kõrda inemisele tsia massa. Ja Ameerikah ummõldi inemisele tsia neeru. Mõni aasta tagasi elli tsia süäme saanu inemine paar kuud. Kõgõ kavõmb om tsia neeruga elänü üle katõ aasta üts pärdik.

Tuu jaos, et tsia riist inemisele sünnüssi, piät tuud inne muutma. A või-olla saassi inemiisi tohtõrdamisõ jaos sündüvä jupstükü laskõ kunstmudsol tetä ja vällä printi. Sõs olõs tuust tehisvärgist inämb kassu ku parhilla inemiisi är pettä.

Ja plastist süä sünnüs vast ka noilõ, kiä lihha ei süü. Kuimuudu sa muido käüt tsianeeruga ümbre ku kasvosüüjä olõt.

MUDA MARI

Kuuluda!

Armsat essä ja kallist vanaessä, kõgõ parõmbat seldsilist ja vigurimiist, seltskunnahingõ ja pidol edelauljat, otsalda tüütegejät ja hengelt luudusõlast

HIRVÕ LEOD
3.03.1935 – 25.04.2014

mälehtäse 10. surma-aastapääväl latsõ ja latsõlatsõ.

Elo om laul, om habras tä viis.
Helisäs kõrras ja kistus är sis...

Kallis Eha! Võtami süämest ossa Su leinäst poja

URBANIK TOOMASÕ
kaotusõ puhul.

Talina Võru Seldsi juhatus ja Liisokõsõ

Müvvä mahhet **hernest**, kõlbas ka siimnes. Kõgõ vähämb ports 50 killo. Tel 562 1374.